

КУСТАРНО-РЕМІСНИЧЕ ВИРОБНИЦТВО – ПЕРЕХІДНИЙ ЕТАП В РОЗСЕЛЯННОВАННІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У влади була необхідність створення механізму для підпорядкування державному контролю стихійних сил підприємництва в період розселяннювання населення. Тому в такому напрямі для необхідного перетворення країни почергово із ступенем неспроможності на етапі підпорядкування створювалися столипінська, ленінська, сталінська моделі. Вони під різним кутом зору відтворювали намагання перебудови країни в умовах нездійснення завдання попередньої моделі, щоб, кінець кінцем, підпорядкувати суспільство державно-монополістичному управлінню для необхідного й термінового модернізаційного розвитку. Існував як єдиний державно-монополістичний підхід в управлінні країною в умовах екстреної перебудови суспільства, в політиці формування системи нових відносин різними урядами.

В умовах опору різних верств суспільства влада ввела радянський тип силового перетворення країни під час воєнного періоду.

Шлях наздоганяння європейської цивілізації для Російської імперії завжди був обов'язковим, щоб не втратити самостійність. Найбільш доцільним для країни у наздоганянні цивілізації був, безумовно, капіталістичний шлях розвитку, що мав відбуватися шляхом природного піднесення продуктивних сил з обминанням матеріальних втрат на революції та передчасні радянсько-соціалістичні проекти. Цей шлях переборення відставання через реформування, “без потрясінь” пропонував суспільству П. Століпін.

В основі реформаторських цілей уряду стояв селянин, і в тому числі малоземельний селянин, якому в першу чергу потрібна була урядова допомога і перекваліфікація до кустарно-ремісничого виробництва, як перехідного етапу до аграрно-індустріального періоду.

Феодално-капіталістична й радянсько-соціалістична системи довго не могли підкорити державному управлінню підприємницькі бажання селянина підприємця, спрямовані виключно до власного накопичення. Тільки інтеграція дрібного власника у радянську систему господарства через “поголовне кооперування” населення давала змогу змінити його приватногосподарську природу до найманого стану, і таким чином підкорити всеохоплюючу дрібну підприємницьку стихію державному управлінню.

Дрібне підприємництво у радянській Україні особливо розквітло в умовах нової економічної політики. Політична спрямованість цього оголошеного курсу на X з'їзді РКП(б), теоретиком якого був Ленін, не стосувалася бажання більшовиків розвивати країну у приватногосподарському напрямі. Вони вимушено відступили від політики “перелому” населення в 1920 – 1921 рр. до умов приватногосподарського життя, як хотіли спрямувати за допомогою “поголовної кооперації” до радянських структур.

Весною 1921 р. партія не збиралася поглиблювати розвиток приватногосподарських відносин. Вона хотіла тільки на деякий час об'явою про неп задовольнити дрібного виробника, дозволяючи останньому приватногосподарський розвиток, щоб переключити його думки та плани на особистий підприємницький зиск, який у соціально-економічній природі дрібного власника головував над усім.

Коли його підводили (агітуванням, пропагандою) до поголового кооперування у комуни в 1918 – 1920 рр, влада відчула силове протистояння їй у всіх діях, пов'язаних з відокремленням виробника від дрібного приватного господарства. В накреслених більшовиками заходах визначилась недосконалість їх у пізнанні сили соціально-економічної природи, побудованої на власному підприємницькому зиску. На підтвердження такого визначення, в Україні розгорталися протизборні події у 1920 – 1921 рр., що підводили до загального повстання проти радянської влади.

Начальник штабу ППШ (Партизансько-повстанського штабу), генерал армії УНР Ю. Тютюнник розкрив реальні плани проти неї в Україні, що були підготовлені й задіяні у широких масштабах серед населення. Він заявив: “Завданням Партизансько-повстанського штабу була організація всіх антирадянських українських елементів з метою загального масового повстання, після якого УСРР повинна бути замінена УНР. У травні – червні 1921 р. повстання мало бути розпочате з розрахунку на максимальну активність селян у період збиранням хлібів” [1].

Визначаючи масові дії селян в Україні головними, керівники УНР (більше від радянської влади) враховували силу тяжіння селянина до власного врожаю, який він не захоче ні з ким ділити, в першу чергу з комуною, і визначить свою підтримку приватногосподарським відносинам, владі УНР.

Радянська влада не вмiла правильно враховувати таку силу тяжіння дрібного виробника, коли його підводили агітуванням поголового кооперування. Це особливо визначилося напередодні весняної посівної в 1921 р., коли В. Ленін обирав між зривом посівної кампанії і оголошенням непу. Недосконалість більшовиків у пізнанні сили вибуху соціально-економічної природи дрібних виробників власників, побудованої виключно на власному підприємницькому зиску підвела до загального повстання проти радянської влади. “Найбільша внутріполітична криза”, як казав В. Ленін, до якої прийшла радянська влада, перебудовуючи соціально-економічну структуру населення, змусила партію терміново відступити та перегрупувати свої сили залежно від змоги опанувати ситуацію.

Ленін, вивчаючи дрібне виробництво ХХ ст., все ж не віддав йому належного. І навіть у березні 1921 р. на з'їзді, проголошуючи сприяння приватногосподарському розвитку, він ще не розумів неможливість

боротьби з індивідуальною земельною власністю, встановленими “добровільними” заходами, а лише відвойовував політикою непу час для перегрупування сил до нового наступу.

Як визначили більшовики пізніше, природа дрібного власника не підлягала мирній перебудові. Але в той період Ленін сподівався швидко повернути втрачені позиції. У 1922 р. у промові на з'їзді металістів він підтвердив свої наміри: “...Нова економічна політика є відступ, ми зайшли далі, ніж могли вдержати, але така вже логіка боротьби, ...відступ, який ми почали, ми вже можемо припинити і припиняємо” [2]. У 1923 р. закінчувалися сподівання влади за рахунок зрівняльного оподаткування мирним шляхом одержавити дрібного виробника-власника. Тільки у 1923 р. В. Ленін зробив головний узагальнюючий висновок: за їх рахунок потрібно будувати соціалізм.

Тактико-стратегічна сутність нової економічної політики більшовиків на її початку відрізнялася і полягала у стриманні протиборствуючих сил, розсередженні загонів незадовільних новим спрямуванням політики “поголовної кооперації населення” – зрівняльною податковою політикою під головуванням радянських органів влади. При цьому, щоб не активізувати розвиток приватногосподарських відносин, партія робила тиск на “зрівняльну” функцію податків, яку вводила за допомогою оподаткування на приватногосподарське виробництво. На думку більшовиків, таке посилене оподаткування 1922 – 1923 рр. спрямовувало збагачення дрібного виробництва в державну казну і не давало можливості зміцнення капіталу.

У стратегічній боротьбі з останнім класом дрібного приватного господарства партія намагалася виграти час після своєї глибокої поразки у “переломі” населення у 1921 р. Вона хотіла задовольнити головного натхненника селянської боротьби в Україні – дрібного власника – на час та переключити його на підприємницьку працю у сприятливих умовах оголошеного приватногосподарського розвитку в країні. Встановлення таких відносин у ринкових умовах радянською владою потягнуло за собою й специфіку останніх як у сільському господарстві, так і в кустарно-ремісничому виробництві – тіньову економіку, яку дуже важко “піддати контролю та обліку”, як зазначав В. Ленін.

Тому історичний період (у рамках 1921 – 1923 рр.) проголошеного непу можна розглядати як специфіку радянських ринкових відносин і політичної спрямованості більшовиків продовжувати одержавлення дрібного виробництва (сільськогосподарського й кустарно-ремісничого) в Україні, тільки за рахунок податкової політики щодо населення.

У перші роки (1921 – 1923 рр.) партії уявлялося, що вона здійснювала свої плани за допомогою зрівняльного оподаткування та за рахунок кооперування населення у створені нею підставні центри останнього (що знаходилися під повним впливом влади) для поступового втягнення населення в одержавлені форми через дозвіл приватногосподарських видів кооперативів. Але насправді замість зрівняння в оподаткуванні дрібних виробників розпочалося їх велике збагачення через тіньову економіку. А кооперативні центри мали лише до 10% об'єднаних дрібних кооперованих. А від маси дрібнотоварного населення цей процент так сильно знижувався в Україні, що більшовики зрозуміли ще один провал своєї політики тільки на етапі 1921 – 1923 рр.

В цих умовах повторів невдалої політики В. Ленін запропонував партії стратегічну програму побудови соціалізму “завдяки непу” й на епоху. Він вказав на єдино можливий шлях для радянської країни – побудову соціалізму на епохальний період з допомогою державного капіталізму.

Ця заміна політичного орієнтуру від скасування власності переносила неп з тимчасового характеру відносин до перспективи “на епоху”. Інститут приватної власності, який партія у своїх програмах закликала до знищення, В. Ленін пристосував на тривалий розвиток у радянській країні. В той же час, крім головного стратегічного напрямку побудови соціалізму “на епоху” Ленін вказав і на паралельну коротку програму проведення індустріалізації, тактику радянських підходів до соціалізму “за одне-два десятиріччя”. В розумінні цього паралельного напрямку, що мав бути застосований у найгіршому разі (за умови “добровільного непідпорядкування населення владі) в країні для проведення необхідної швидкої індустріалізації, Ленін контактував у логіці короткої програми із Сталіним, бо саме при ньому, як можна пересвідчитися, й відбувся період підкорення населення радянській владі через одержавлення дрібного виробництва та введення тоталітарного контролю над останнім з перебудовою його в найманий стан.

Таким чином для проведення в життя двох програм лідера більшовиків ставав на шляху важливою перешкодою нездійснений облік і контроль всіх дрібних виробників власників. Для його здійснення була потрібна державна пільгова програма дрібного виробництва в країні. Так, у 1924 – 1926 рр. відбувся дійсний розвиток нової економічної політики в умовах пільгового сприяння влади дрібним виробникам-власникам. Остання у той час ще очікувала з надією на позитивне ставлення з боку дрібних виробників до індустріальних радянських проектів (кошти, які влада сподівалася одержати, в тому числі й за процентні повернення з пільгового постачання сировини дрібному власнику). Свідченням такого розуміння було б “добровільне” розуміння цим останнім потреб країни.

На XIV з'їзді партії були висунуті пропозиції щодо економічних механізмів втручання у різні види державного керування радянськими сферами господарства, щоб “абсолютне зростання” приватногосподарського розвитку вже не переважало соціалістичний сектор. З архівних матеріалів щодо нової економічної політики в 1924 – 1926 рр. випливає, що більшовики намагалися з 1925 р. і до “великого перелому” знайти економічний вплив на зростання приватногосподарського сектора виробництва для виправлення крену у змаганні “хто-кого” для соціалістичного напрямку. Вони намагалися перемогти в

поєдинку з останньою формою дрібної власності у країні економічним шляхом. Це говорить про пошук альтернативи силовим заходам у підпорядкуванні населення країни.

Закликаючи до перемоги над приватним сектором, партія була впевнена в своїй економічній перемозі. Вона на ХІУ з'їзді РКП(б) ще недооцінювала соціально-економічну природу дрібного виробника-власника та переоцінювала свої матеріальні й технічні ресурсні, можливості впливу, бо ні тих, ні інших у неї достатньо не було. Тим часом більшовики пропонували: "...Розгортати соціалістичну промисловість на основі піднесення технічного рівня і строго відповідно до емкості ринку розвивати сільське господарство по лінії піднесення землеробських культур, всемірно сприяти розвитку радянської місцевої промисловості... (радянська місцева промисловість уособлювала артільні форми кооперування кустарно-ремісничого виробництва – авт.) [3]. У той час таких радянських форм існувало дуже мало, а в Україні артілей взагалі були одиниці.

Боротьба проходила в умовах, коли партія взяла курс на індустріалізацію, щоб "...перетворити СРСР з країни, що ввозить машини, на країну, що вивозить машини, щоб не перетворюватися на економічний придаток до європейського капіталістичного господарства" [4]. Тому був надто важливим та необхідним взятий темп у 1925 р. для піднесення народного господарства.

В країні з недостачею матеріальних ресурсів настав час режиму особливої економії, на який вказав Ф. Дзержинський: "... Промисловість СРСР не може задовольнити попиту й особливо попиту селянства, що пред'являється до неї. Наше господарство дійшло майже до 100% використання основного капіталу промисловості" [5]. Партія більшовиків поставила себе в скрутне положення при взятому темпі піднесення народного господарства для перемоги економічними заходами соціалістичного сектору над приватногосподарським у темпах зросту, і в об'єктивних умовах витрачених матеріальних ресурсах. Такі благі побажання не мали під собою ґрунтового стратегічного забезпечення розвитку країни до індустріалізації. При таких програмних державних спрямуваннях дрібнотоварна країна жила своїм життям. Дрібний виробник, використовуючи пільги у своєму виробництві в умовах неналагодженого контролю, не збирався віддавати навіть податки в бюджет (не то що відсотки з наданих пільгових умов). Ці відносини для радянської влади закінчилися розширеним дефіцитом у нагромадженні матеріальних здобутків від оподаткування, а для іншої сторони – розвитком тіньового виробництва, нагромадженням капіталу і початком зрощення його з торговим капіталом. Таким чином, влада, яка очікувала від дрібного виробника-власника добровільної усвідомленої зацікавленості в індустріальних радянських проектах, одержала у відповідь замість матеріальних внесків, навіть неповні податки, усвідомлено занижені прихованим виробництвом.

Розвиток у тіньовому напрямку підприємницької діяльності та зрощення виробничого капіталу з торговим прискорило введення програми "за одне-два десятиріччя", щоб за допомогою силових впливів побудувати радянські підходи до соціалізму. З 1927 р. поступово в СРСР встановлювалася політика "великого перелому" населення до підкореного владі стану, яку започаткував Ленін у 1920 р. й яку він не зміг впровадити в життя через "добровільні" форми "поголовного" кооперування населення в Центроспілку з підпорядкуванням їх у державні структури Наркомпроду і ВРНГ.

Сталін знешкодив тоталітарними заходами можливі форми протистояння на всіх напрямках, щоб знову дрібний виробник не зміг наважитися скинути радянську владу. З 1928 р. більшовики вдалися до розбудови воєнно-комуністичних методів у хлібозаготівлі та державно-кооперативного втручання в кустарно-ремісничій промисловості. Принципові розбіжності в цей час існували в партії з протилежних точок зору: від категоричного відхилення приватного сектору до максимального використання його. Більшовики вели велику дискусійну роботу, яка зупинила всі інші плани. Протистояння визріло на квітневому пленумі 1929 р., де М. Бухарін засудив практику воєнно-комуністичних заходів, що в кінцевому підсумку, на його думку, знищувало ринкові відносини в країні. Підпорядкування партії єдиному напрямку її політики складними шляхами визначив Сталін.

В Україні розпочинався найбільш складний період – підпорядкування населення радянській владі. Частка дрібних виробників-власників становила майже 30% в населенні. Рівень концентрації встановлених владою тоталітарних заходів у протистоянні з ними підвищувався пропорційно силі протистояння, яка, зокрема, підтримувалася з Польщі, де в своїй більшості знаходився уряд УНР. В цей час була активізована протидія радянській владі в підпорядкуванні населення. Як були схожі дії більшовиків в напрямку до "поголовного" кооперування населення, яку провели вони у 1920 р., так і були схожі дії протистояння цьому.

В радянському періоді перебудови суспільства існували "білі плями" як результат того, що влада порушувала відкриті стосунки з населенням країни, котре не було підготовлене до перебудови. ВКП(б) намагалася приховати свої дії у справі надшвидкої побудови суспільства радянського напрямку, щоб створити необхідну форму (як "воєнний комунізм", наприклад) державно-монополістичного управління для перебудови феодально-капіталістичних відносин. Була також необхідність у новій владі створити механізм для підпорядкування державному контролю стихійних сил підприємництва.

У такому напрямі для необхідного перетворення країни почергово із ступенем неспроможності на етапі підпорядкування створювалися сталинська, ленінська, сталінська моделі. Всі вони під різним кутом зору відтворювали намагання перебудови країни в умовах нездійснення завдання попередньої моделі, щоб, кінець кінцем, підпорядкувати суспільство державно-монополістичному управлінню для необхідного й термінового модернізаційного розвитку. Існував як єдиний державно-монополістичний підхід в управлінні країною в умовах екстреної перебудови суспільства, в політиці формування системи нових відносин різними урядами.

Партія більшовиків в умовах опору різних верств суспільства ввела радянський тип силового перетворення країни. Вона це зробила в умовах внутрішньої кризи під час воєнного періоду. Криза катастрофічно поширювалась через відсутність необхідного керівництва та технічного переозброєння продуктивних сил, яке давно завершилося в Європі, а у Росії затрималося.

Результат технічної реконструкції й нових капіталістичних умов життя привів в Європі до реформаторського курсу в системі сільськогосподарських відносин. У Російській імперії вони тільки почали складатися в період столипінських реформ. Саме цю стадію розвитку малоземельних селян (а потім кустарів та ремісників), як і, в першу чергу, фермерських селян, підтримували реформи столипінського уряду. На жаль, вони не склалися у відповідний перехідний еволюційний період.

Натомість у рамках відсталих економічних умов розвитку в Росії відбулася революція, і зароджені в надрах суспільства демократичні погляди незначної частини суспільства, що кристалізувалися сторіччями і знайшли вихід у народовольчому русі, одержали можливість привабливими лозунгами повести народ у майбутнє комуністичне суспільство, коли економічні вимоги диктували державну форму управління в капіталістичних умовах розвитку. Державний капіталізм був тією необхідною економічною формою, яку навіть визнав Ленін потрібною для розвитку країни на жовтневому етапі творення, але при “командних висотах” радянської влади. Партія більшовиків змушена була сполучити в період свого управління взаємопротилежні приватногосподарські форми в період індустріалізації країни за допомогою силових засобів.

Процеси змін у країні в напрямку до державно-монополістичного капіталістичного розвитку прослідковуються на всіх етапах у соціально-економічній перебудові населення, у перетворенні феодально-капіталістичної структури від малоземельного селянина до дрібного виробника і в найманого робітника. В Європі внаслідок технічного переозброєння вже давно визначився процес перетворення населення в найманих індустріальних робітників.

В Росії приватногосподарський кооперативний спосіб виробництва (з допомогою земств у створенні останнього) тільки напередодні Першої світової війни визначився як прогресивний спосіб перебудови суспільства. У зв'язку з протистоянням йому, він був вимушено замінений на радянсько-соціалістичну модель перетворення суспільства. В таких умовах процес інтеграції дрібного виробника у радянську систему господарства визначив різні шляхи і підходи для його реформування. Через останнього висвітився й процес формування нової моделі перетворення в Російській імперії, щоб феодально-капіталістичне суспільство перевести до державно-монополістичного розвитку (як у капіталістичній, так і в радянсько-соціалістичній формі). Радянська модель перетворення сягала у напрямку досягнення рівня “цивілізованих кооператорів” у суспільстві.

Найбільш доцільним для країни був, безумовно, капіталістичний шлях розвитку. Він мав відбуватися шляхом природного піднесення продуктивних сил з обминанням матеріальних втрат на революції та передчасні радянсько-соціалістичні проекти. Шлях наздоганяння європейської цивілізації був для Росії обов'язковим. Сусіди в Європі з очікуванням дивилися на її внутрішні проблеми, намагаючись на всякий випадок і при будь-якій можливості додати їм ще більшого розмаху. Більш раннє технічне переозброєння дозволило їм напоготові чекати свого часу для експансії, коли імперія втратить необхідний потенціал. У такому плані екстрене реформування феодально-капіталістичного суспільства в систему державно-монополістичного управління економічним розвитком було обов'язковою умовою, щоб наздогнати вже існуючу в європейській цивілізації індустріально-капіталістичну систему.

В умовах, коли суспільство відреклося від столипінського шляху реформ, ніхто не зміг взяти на свої плечі державно-монополістичне управління економікою. Різні модифікації тимчасових урядів із ліберально-демократичною, національною основою й іншими відгалуженнями не могли впоратися з великою кількістю нагромаджених проблем демократичними заходами. Через відсутність еволюційного шляху реформування країна обрала революцію. Вона відкрила необхідні глибокі модернізаційні перебудовчі соціально-економічні процеси в суспільстві з патріархальним господарством. Прийшла влада більшовиків з диктатурою і програмою ГОЕЛРО, яка з допомогою силових засобів ввела державно-монополістичні форми управління й “воєнно-комуністичними” заходами індустріалізувала країну. В підсумку “воєнно-комуністична” радянська система управління суспільством стала потрібною замінною формою і в майбутньому використовувала диктаторські засоби для державного капіталістичного управління.

В різних підходах силова форма більшовиків свідчила про ліберальну неспроможність у країні реформувати суспільство в перехідному циклі від відсталих феодально-капіталістичних відносин до необхідного введення державно-монополістичної форми управління до капіталізму, тим більше в розвитку країни, і з наздоганяючим типом модернізації.

Ленінська модель державно-монополістичної форми управління у побудові необхідного для країни розгорнутого державного капіталізму була примусово спрямована більшовиками до передчасного курсу – спочатку тільки до комуністичних, а потім – до соціалістичних основ. Більшовики раніше строку впроваджували ці соціальні побудови через неможливість одразу впровадити форми державного капіталізму навіть за існуючою диктатурою радянської влади. Останні, хоч і близькі до цивілізаційного прогресу для умов Російської імперії, не сприймалися більшістю революційно настроєних людей у країні, які піднімалися на боротьбу із самодержавною формою влади завдяки виголошеним лозунгом більшовиків – “кто был никем,

тот станет всем”.

Партія мала висновок свого вождя про те, що бажаний соціальний напрям для народу, який переборює самодержавний устрій, для створення економічних умов розвитку у наздоганяльному типі модернізації ще повинен був пройти шлях до “цивілізованих кооператорів”. Поєднати інтереси революційного народу й терміново потрібних економічних розбудов у країні було найбільш важко. Подвійна, або не до кінця оголошена політика стала засобом для існування потрібного курсу для уряду в умовах приватногосподарського оточення та його далекоглядних соціально спрямованих цілей, але в обстановці необхідної розбудови економіки радянським устроєм, який ще повинен був у формах свого керування досягти свого рівня “цивілізованих кооператорів”.

В. Ленін вказав у 1923 р., не зважаючи на соціальну першонаправленість революції, що кожний революціонер повинен “завдяки непу” (тобто завдяки приватногосподарським формам дрібного капіталу у відстані “на епоху”) досягти рівня “цивілізованих відносин” переходу до наступного “перехідного періоду”. Тільки тоді в новому напрямку у широких розмірах застосовуватиметься кооперативна форма виробництва.

Мета “завдяки непу” будувати соціалізм була найвищим гатунком ленінської теорії у перебудові природи дрібного виробника в країні. Навчившись в умовах приватногосподарських відносин розуміти природну силу останніх, треба було використовувати їх підприємницький характер на користь суспільства. При цьому робити це усвідомлено, використовуючи тільки ту потрібну частку цих відносин, щоб більшість при власному задоволенні потреб віддавала б кошти на користь загального піднесення суспільства.

У капіталістичних суспільствах при передчасній демократичній розбудові (під час помилок і криз) майже одразу приходять такі диктатори, як А. Гітлер, щоб вирівняти баланс продуктивних та непродуктивних сил й у своїх діях небезпечно перевищують баланс, свідомо знищуючи, на їх думку, різні шари населення, які паразитують на тілі суспільства.

Головна мета комуністичного і капіталістичного напрямків: свідомо працювати на користь суспільства в приватногосподарських умовах, підвищуючи свій продуктивний потенціал, щоб забезпечити у податкових відшкодуваннях гуманітарні складові для розвитку суспільства або допомоги непрацездатним.

За теорією В. Леніна, в 1923 р. суспільство мало зростати до рівня “цивілізованих кооператорів” на період епохи, а після неї – від капіталістичних умов у країні з рівнем “цивілізованих кооператорів” далі, за Марксовою теорією. Але на практиці теоретичні ідеї В. Леніна та радянської побудови нового життя в країні ускладнювалися. Революціонери не опанували “командні висоти”, дрібні виробники забезпечували лише власні потреби і ці об’єктивні умови негативно впливали на розвиток господарства. Більшовики хотіли виправити неспроможність одних чи інших, щоб подолати перешкоди на шляху соціальної рівності. Наприклад, з невдачею впровадження комун у патріархальні відносини селянських общин Ленін не міг нічого вдіяти. Він більше п’яти років намагався їх інтерпретувати у різні видозміни: сітку виробничо-споживчих комун, у споживчу комуну, в Центроспілку, у радянські господарства, але під впливом протистояння населення комунізації зрозумів їх безперспективність. У 1920 – 1921 рр. В. Ленін зіткнувся з тим, що не вдасться встановити необхідну форму державно-монополістичного управління за “добровільними заходами”.

В. Ленін весь час відстоював диктатуру партії, але так, щоб в основі її залишалися “добровільні” заходи у перебудові суспільства. Він шукав компроміс влади і дрібного приватногосподарського населення для майбутньої індустріалізації країни. Одержавши широкомасштабну поразку навесні 1921 р., він позбувся надалі пріоритету в партії, похитнувся його авторитет – навіть ще до переїзду в Горки під час хвороби.

Відступ до нової економічної політики надав можливість партії більшовиків зманеврувати, а Леніну теоретично переосмислити передчасність комуністичних підходів у 1920 р. І у 1923 р. він визначив, що соціалізм треба будувати “на епоху”, на відміну від розуміння швидкої побудови комунізму в країні.

В радянській країні була потрібна система державних заходів щодо врегулювання дрібного приватного підприємництва. В епоху домонополістичного капіталізму для ще доіндустріального розвитку суспільства був потрібний комплекс заходів, спрямованих на прискорення розвитку економіки. Держкапіталізм мав бути впроваджений в країні через силовий механізм “воєнного комунізму” у радянському підході до соціалізму – “в одне-два десятиріччя”.

В. Ленін, відштовхуючись від досвіду майже п’ятирічної практики радянської влади, уточнив напрям у побудові соціалізму в “окремо взятій країні”. У праці “Про кооперацію” він запропонував свою програму будівництва соціалізму в умовах диктатури радянської влади. Висновки з цієї статті Ленін зробив під впливом практичного втілення теорії К. Маркса та Ф. Енгельса про комуністичну побудову суспільства.

Втілюючи ідеї Маркса про комуністичний лад у радянських умовах (“перехідного періоду” від капіталізму до нового суспільства), він звернув увагу на те, що запровадження кооперативних форм у суспільстві, які вели до комунізму, було визначено Марксом в умовах відсутності у країні патріархальних відносин. У той же час, виходячи з особливості розвитку Російської імперії, Ленін визначив необхідність у додатковій програмі, яку й запропонував вставити в основний напрям побудови нового суспільства.

Широке використання кооперативних форм, за Марксом, у “перехідний період” життя суспільства вимагало додаткового періоду, в якому відбулося б створення суспільства “цивілізованих кооператорів”. Умови “командних висот” радянської влади у країні й наявність “цивілізованих кооператорів” мали дозволити партії більшовиків просунути до здійснення “перехідного періоду” від капіталістичних відносин до комуністичного будівництва (за Марксом). Але ажнік не допомогла практика побудови форм комунізму в

1918 – 1920 рр. з метою втілення вже у перші роки радянської влади його основ. Практика вказала на існуючі невідповідності багатьох складових нових починань, яка була запропонована населенню більшовиками як комунна система господарства.

Для прискороженого заповнення прогалин партія створювала наздоганяючий тип радянської модернізації за рахунок комунних об'єднань, у якій розвиток самостійної індустріалізації та створення високого культурного рівня населення не відповідали рівню “цивілізованих кооператорів”. Його створювали і показово демонстрували всьому світу в надії йти вже у 1918 – 1920 рр. по шляху створення нового суспільства. Проте їх створення в країні з малоосвіченим населенням й за умови “командних висот” радянської влади у 1923 р., на думку Леніна, могло дозволити підвести суспільство тільки до “перехідного періоду”, за Марксом, де у великій кількості будуть застосовуватися кооперативні форми для переходу від капіталістичних відносин. Тільки поступово кооперативи зможуть своєю універсальною формою підвести суспільство до нових взаємовідносин. Про необхідне досягнення рівня “цивілізованих кооператорів” за умов державного капіталізму в країні Ленін написав тільки у 1923 р. Тоді остаточно були сформульовані дві програми паралельного розвитку: “на епоху” та “в одне-два десятиріччя”.

Головна програма В. Леніна “на епоху” визначила в умовах “диктатури радянської влади”, що соціалізм потрібно будувати приватногосподарським способом: “саме завдяки непу”, тобто із системою прогресивного розвитку дії податків за вільної приватногосподарської праці кожного. Це означало в умовах “командних висот” радянської влади й за формою її диктатури розвивати державно-капіталістичні відносини у країні. У той час в умовах існуючого в Європі розвинутого капіталізму вже був новий відлік часу, куди не вписувалася на початок ХХ ст. Росія.

За рахунок відсталих держав у Європі виривалися вперед амбітні країни, які бажали підім’яти під себе весь світ. Вони зуміли на певному етапі технічної революції за наявності невеликих власних сировинних ресурсів створити відповідний прогрес у себе та набути таким чином економічну могутність.

Тому на горизонті в ХХ ст. у них з’явилися, як вирішальна необхідність, і термінові агресивні плани. Вони полягали в поповненні ресурсів за рахунок слаборозвинутих держав, які мали ці ресурси для їх прогресивного просування вперед.

Сировинна стратегія з “переділом відсталого світу”, на наш погляд, уже існувала на початок ХХ ст. Російська імперія потрапила в її жорна з багатим сировинним ресурсом та відсталою феодално-капіталістичною системою розвитку суспільства. Вищевказані складові створили причину дальших революційних подій у країні. Серед представників цього революційного руху, незадоволених існуючими формами управління країни, більшовики були найбільш організованою і цілеспрямованою силою.

Таким чином, з’явилася причина здійснення революції (екстреного розв’язання існуючих проблем). Капіталістичні відносини в країні існували на тому рівні початкового загального хижачького способу нагромадження капіталу, які могли ще дуже довгий період саморозвиватися за слабого централізованого управління. Вже не уявлялося можливим для екстреного розв’язання існуючих проблем встановлювати потрібне державно-монополістичне керівництво країною в умовах капіталізму. Слабкий в усіх відношеннях Тимчасовий уряд був не в змозі у відповідальний для долі країни момент згуртуватися і зберегти самостійність та незалежність країни.

В таких умовах більшовики взяли на себе розв’язання всіх необхідних завдань революційним шляхом, який виявився недостатнім. У 1920 р. партія не зуміла здійснити перелом і підпорядкування населення владі.

Державно-монополітичну систему управління для наздоганяючого типу радянської модернізації більшовики створювали шляхом силового одержавлення населення країни через колгоспи й кооперативи в 30-х рр.

Розрахунок та прорахунок, які мали місце в активі західної цивілізації, знову обійшли у ХХ ст. слов’янський тип розвитку держави й підім’яли його, захопивши інформаційний, економічний і політичний світ, що надавало їм можливість (навіть без воєнних дій) в підсуїку користуватися світовим сировинним ресурсом на пільгових умовах і на основі цього продовжувати здійснювати свій прогрес. Така далекоглядна політика привела до того, що сировинні донори в Європі не відкотилися до відсталих.

Вдосконалення взаємопроникнення інтересів влади і населення дає піднесення продуктивності праці. Соціалістичне будівництво, яке практикували комуністи, визнавало виключно державні інтереси з оцінкою соціально необхідного мінімуму, упускаючи у наздоганяючому типі радянської модернізації дрібновласницькі інтереси як неіснуючі в суспільстві, просто знищивши їх.

На формулі взаємопроникнення взаємовідносин у капіталістичному суспільстві були побудовані західні теорії економічного розвитку післявоєнного періоду. Вони дали позитивні результати, наприклад, у німецькій економіці. В основі однієї з них лежало створення державних підприємств, а також система економічних заходів, спрямованих на регулювання приватного підприємництва. Німеччина змогла після війни подолати суперечність між соціалізмом та капіталізмом з допомогою соціального ринкового господарства. Внаслідок цього напруженість концепції ринку була конкретизована лозунгами “добробут для всіх” і “власність для всіх”. Вона, використовуючи кращі надбання радянської держави й її досвід, втілила їх для побудови сучасної ФРН і своїм прикладом вказала на шлях, який в основі був держкапіталістичним. Що ж означає державний капіталізм та яким бачило його керівництво СРСР до “перебудови” в офісних джерелах інформації. Це – “комплекс державних підприємств, спрямованих на прискорення розвитку економіки” [6]. В

епоху домонополістичного капіталізму останній – це державне втручання в економічне життя з метою прискорення процесу розширеного капіталістичного відтворення. У країнах, які розвиваються, держкапіталізм – створення державних підприємств у сфері економіки, а також система економічних заходів держави, спрямованих на регулювання підприємництва”.

Таким чином, сприятливий розвиток економіки в країні у період капіталістичних відносин – це, коли система заходів держави спрямована на регулювання приватного підприємництва. Державне керівництво створює ці форми різноманітними способами впливу, через кредитування, податкові пільги, інвестиції. Й т.п. Підконтрольні та керовані, засновані на приватній власності підприємства не знижують темпів зростання продукції, а регулювання держави не дає самовільно посилювати експлуатацію й інші форми хижацького нагромадження.

Підбиваючи підсумки післявоєнним способом розвитку капіталістичної економіки, вчені зробили висновок: “В умовах ладу конкуренції приватна власність, підлягаючи “контролю конкурентів”, буде корисна всім членам суспільства, у тому числі тим, кому вона не належить. Такий “контроль” приведе, зокрема, до відродження колишньої конкуренції на ринках праці, значно збільшить шляхи працюючих за наймом на працевлаштування, звільнивши їх від односторонньої залежності від монополістів” [7].

В теорії “соціальної компенсації” Мюллера-Армака виділялися способи, які знищували розрив між низькими і високими доходами: “Головним інструментом “соціальної компенсації” Мюллер-Армак вважав прогресивне оподаткування осіб з високими доходами та перерозподіл одержаних коштів на користь менш заможних верств у вигляді бюджетних дотацій на утримання дітей, виплату кварплати, будівництва власних будинків і т.п.” [8]. Таким шляхом передбачалося скоротити розрив між високими й низькими доходами. До інших форм соціальної політики він прирахував створення розвинутої системи соціального страхування (по безробіттю, по хворобі).

В 50-ті рр. розглянуті положення концепції соціального ринкового господарства були конкретизовані лозунгами “добробут для всіх” та “власність для всіх”, висунутими правлячими партіями ХДС/ХСС у Німеччині. Таким чином, концепція соціального ринкового господарства в деякому відношенні являє собою неоліберальний різновид теорії народного капіталізму. ФРН пододала суперечність між соціалізмом і капіталізмом з допомогою соціального ринкового господарства й внаслідок цього своїм успіхом та прикладом вказала третій шлях”. Ця ідея доволі міцно закріпилася у суспільній свідомості, особливо в Європі, хоча можна сказати, що це все той же шлях, який у 1923 р. запропонував В. Ленін. Неолібералізм, вимагаючи надати окремим господарським одиницям цілковиту свободу діяльності в рамках регульованих державою загальних умов конкуренції, служив також прагненню великого капіталу ФРН звільнитися від контролю й регламентації, які практикувалися у перші післявоєнні роки західними окупаційними властями” [9]. На думку вчених-економістів, дуже привабливим видавався захист приватної власності, підданий “контролю конкуренцією”. Пропаганда останньої стала ідейною основою узаконення всієї системи капіталізму ФРН. Ухваливши антикартельний закон 1957 р. та пропагуючи конкуренцію, правлячі кола ФРН з допомогою податкових, фінансових й ін. засобів економічної політики активно сприяли концентрації капіталу і зміцненню позиції концернів. Великий вплив на практику зробила ідея соціальної компенсації.

Поява так званого третього шляху в економічному світі дала можливість впевнитися у найбільшій дієздатності теорії Маркса про новий спосіб розвитку від капіталістичних відносин, який максимально з великими соціальними пропозиціями суспільству здійснювали німці у вимушених умовах відбудови своєї країни. Народ одержав в умовах великих нестатків соціальні гарантії від свого уряду, а великі підприємці йшли на це, оскільки якби населення їх не одержало, відбудова самостійної держави ФРН була неможливою й існування останніх теж. Капітал, як ні в якій іншій країні, вимушено пішов на всі можливі поступки у соціальному розвитку для населення. Взаємопроникнення інтересів влади і підприємців в ім'я розвитку країни вдало адаптували політики у ФРН та в ньому черпали великі економічні можливості.

Цей “третій” шлях визначився у Німеччині після Другої світової війни. Він базувався на теорії Леніна про “взаємопроникнення інтересів влади й населення” у побудові соціалізму, яку він визначив у праці “Про кооперацію” в 1923 р. Ця перспектива важко вдосконалювалася радянською формою влади в умовах феодално-капіталістичної дійсності, але вона була тим напрямом, за яким більшовики намагалися на перспективу вести політичне управління в країні, щоб утворити верству “цивілізованих кооператорів” у ній для умов так званого “третього шляху”.

Німецькому післявоєнному керівництву вдалося на рівні, за виразом В. Леніна, “цивілізованих кооператорів” здійснити взаємовідносини (або взаємопроникнення інтересів і стосунків) влади та продуктивного населення країни у важкий період розрухи. Воно створило підконтрольні підприємницькі відносини, які загалом підняли країну з руїн, використовуючи соціалістичні форми в приватногосподарській капіталістичній системі. У радянській країні не відбувся перехід до “третього” шляху, не виявився той рівень “цивілізованих кооператорів”, які характеризують взаємопроникнення інтересів влади й суспільства у країні. Тому і не сумістилися ті події, які дали б можливість показати практичний зміст та значимість теоретичної програми більшовиків через розбудову своєї країни. В СРСР розвивалися події, які створювали основні підходи до радянського соціалізму. А німцям вдалося використати надбання радянського досвіду й поєднати його з високим ще довоєнним рівнем існуючої у них “цивілізації”, який допоміг встановити взаємовідносини з підприємцями і підвищити їх свідомість у важкий період країни та нації. Післявоєнна ситуація в Німеччині

вагомо відрізнялася від Російської після 1917 р.

Головна програма більшовицької партії, яка була створена В. Леніном “на епоху”, дуже глибоко визначила, що соціалізм потрібно будувати приватногосподарським способом: “саме завдяки непу”, тобто із системою прогресивного розвитку дії податків за вільної приватногосподарської праці кожного. Це означало в умовах “командних висот” радянської влади розвивати державно-капіталістичні відносини у країні.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. СБУ України. – Спр. 73862 ФП. – Арк. 30.
2. *Ленін В.* Про міжнародне і внутрішнє становище радянської республіки // ПЗТ. – Т. 45. – С. 7.
3. XIV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стенографический отчет. – М.-Л., 1926. – С. 17.
4. Там само. – С. 19.
5. Торгово-промышленная газета. – 1926. – 14 квітня (передова).
6. Советский энциклопедический словарь. – М., 1984. – С. 329.
7. *Худокормов А. Г.* История экономических учений. – М., 1998. – С. 78-79.
8. Там само.
9. Там само. – С. 81-82.

Жулканич Н.

ПРОДОВОЛЬЧА ПРОГРАМА КРАЇНИ ЯК СПРОБА УДОСКОНАЛЕННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ “РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ”

Продовольча проблема включає широке коло питань, основні з яких: наявність достатніх обсягів продовольчих ресурсів, можливості їх примноження у зв'язку із зростанням чисельності населення, відповідність структури продовольства фізіологічним потребам людей та платоспроможному попиту населення, організація і забезпечення раціонального харчування.

В різних країнах продовольча проблема характеризується певними відмінностями. В одних вона має фізіологічний аспект, що полягає в абсолютному дефіциті продовольства. Іншими словами це означає недоїдання чи голод. В інших – проблема має соціально-економічний характер. У цих країнах актуальним є покращення структури харчування та збільшення споживання найбільш цінних продуктів.

Мета даної статті – розгляд проблем продовольчого забезпечення країни в радянський період, аналіз спроб вирішення питання нарощування виробництва продукції продовольства. Дослідження здійснено на матеріалах областей Українських Карпат.

В енциклопедичній літературі продовольча проблема у вузькому значенні трактується як: “...нестача продовольства (в цілому або його окремих видів) через неналежний розвиток продуктивних сил в аграрному секторі економіки чи окремих його ланок, через несприятливі погодні умови (посуха, повінь, градобій, тощо) чи згубні соціально-економічні, історичні події (війни, повстання, перевороти та ін.) в окремій країні, в регіоні” [10, с. 112].

Спроби вирішення питання продовольчої безпеки країни в Радянському Союзі здійснювалися неодноразово. В роки громадянської війни доля радянської влади вирішувалася не лише на фронтах військових дій, але й на фронті боротьби з голодом. В політичній доповіді ЦК партії VIII Всеросійської конференції РКП(б) у 1919 р. В. І. Ленін відзначав, що продовольче питання лежить в основі всіх питань, воно є “основою всього” [27, с. 6.]. Своєрідно “вирішувалася” продовольча проблема у 1921-23 та 1932-33 рр. в Україні. Тоді вона набула більш вираженого політичного підтексту й вирішення її призвело в результаті до загибелі мільйонів українських людей. Радянська влада знайшла можливість задовольнити потреби у продовольстві населення голодуючого Поволжя, однак лише за рахунок так само голодуючих українців.

Ідеалом продовольчого достатку в Радянському Союзі тривалий час вважалася ненормована доступність хліба. Домогтися її (власне відміни карткової системи розподілу) вдалося ще у довоєнний період. Однак з початком Великої Вітчизняної війни знову було запроваджено жорстке нормування продуктів харчування, оскільки в першу чергу вони направлялися на потреби фронту.

Черговою невдалою спробою вирішити продовольче питання можна вважати економічну реформу і заходи, здійснені у 1965 р. Одним із її завдань було “піднесення розвитку сільського господарства”: поліпшення системи заготівель сільськогосподарської продукції, зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів, ефективне використання досягнень науки і передового досвіду з метою повнішого забезпечення населення країни продовольством. Проте, недостатня ефективність як сільського господарства зокрема, так і агропромислового комплексу в цілому, привели до випереджаючого попиту на продукти харчування